

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д. н. Румяна Дамянова, ръководител на направление „Литература на Българското възраждане“ в Института за литература – БАН

за дисертационния труд на доц. д-р Елена Гетова „СОЦИОКУЛТУРНИ И ЛИТЕРАТУРНИ ПРИСЪСТВИЯ НА ВЪЗРОЖДЕНСКАТА КНИГА В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ XIX И XX ВЕК“ за получаване на научната степен „доктор на науките“

През последните десетилетия бяха защитени дисертации с възрожденски теми, които коментират жанрологията, мемоарите, дидактичната книжнина и учебниците по история, утопии и реалност, културни механизми и ментални нагласи, литературната публичност, митология и национализъм, образи и визии за българското и т.н. По аналогия с епистемологичния призив на Тончо Жечев „Напред към традицията!“ , провокиращ възвръщане към „вътрешно зрение тъкмо за основата“ (Митът за Одисей, 1985, с. 166), виждам това втурване към осмисляне на неединното Българско възраждане през формулата „Напред към Възраждането!“. Този интерес издава и донякъде една необходимост на съвременната хуманитарна наука – през утвърдени и доказали своя потенциал теоретични призми, с подкрепата на постиженията на модерното литературознание, философията, политическата или литературната социология, но и опрени на солиден емпиричен материал – да се изграждат тези и концепции, които да дадат отговори на въпроси, поставени от самото историческо време на Възраждането, убягнали от вниманието на отделните поколения изследователи.

В този, бих го определила и като поколенчески, прочит на Българското литературно и културно възраждане, дисертационният труд на доц. Елена Гетова очертава своя интерпретационна линия, ясно формулирана още в заглавието – **СОЦИОКУЛТУРНИ И ЛИТЕРАТУРНИ ПРИСЪСТВИЯ НА ВЪЗРОЖДЕНСКАТА КНИГА В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ XIX И XX ВЕК**“. Затова основателно и задължително още в увода към труда – „Методологически ориентири и научни цели“ – е заявен отказът да се изследва огромното и необозримо научно поле „история на книгата“,

като ясно е формулирана и основната изследователска цел на труда – да бъде разкрит „потенциалът на възрожденската книга: как тя се вписва в социокултурното и в литературното поле като обект със собствени смислови послания“ (с. 4). Независимо от заявения отказ и от очертаните рамки, неизбежно изследването проследява и отделни аспекти на самата история на възрожденската книга – от идеята и осъществения „градеж на книга“ (изразът е на Н. Драгова), през подробното ѝ полагане в различни роли и контексти, проследявайки нейното лично, социално и литературно битие. Неслучайно и Ал. Кьосев дава категоричната обосновка, че историята на книгата „има амбицията да проследи...просто всичко: всички взаимосвързани и все пак различни духовни, материални, икономически и институционални системи и детайли около книгата и то в тяхната историческа динамика“ (Караниците около четенето, 2016, с. 69) – от лични библиофилски колекции или обществени библиотеки, каталози, издания и варианти, приписки и различни форми на поява и разпространение, авторски стратегии и въпроси на „престижа на книгата и авторството“, социална публика и типове четене и и т.н.

С яснота и ерудираност е проследен методологическият избор на докторантката да оперира с методологическата матрица на социологическото изследване на литературата, като същевременно търси и открива „социологическите явления и пластове в литературния текст“ в Част първа „Социология на литературата“. А изборът е френската изследователска традиция, скрупулъзно проследена в един значителен обем от почти 60 страници, като се коментират и подборно представят автори и концепции, отдавна известни на българския заинтересован читател. Решението на Е. Гетова за методологическата изследователска призма е убедително защитено и би могло, при евентуално отпечатване на труда, да бъде сведено до не повече от 20 страници, като се избегнат излишни повторения. Разбира се, изследваният проблем ще се чувства комфортно и ако към него се приложат стратегиите на германската или американската социология, а също и в твърде голяма степен на полската литературна социология, която още с труда на К. Вика през 30-те години на XX век заявява проблемите за поколенията и читателската публика, за пътя на книгата към читателя и нейния живот в социума, и които през 60-те години ще бъдат активно коментирани в социологията и семиотиката на културата от Ст. Жулкевски, Кш. Дмитрук, в станалия култов сборник „Литературната публика“, както и в отделни изследвания на Маркевич, Я. Славински и М. Гловински.

Коментираната френска школа, както и американските, полските, германските и други социологически изследвания съдържат мощни теории, които създават модели и никога не остават само при едно явление или в едно историческо време. Убедена съм, че, колкото е по-мощен един изследователски оперативен модел, толкова е по-универсален. Създадени в друго време, теориите на Бурдийо или Мангел, на Иполит Тен или Гюстав Лансон, на Аристотел или Бахтин, преобръщат представи и тълкувания, постепенно могат да попаднат и в периферията на интереса, но в друго историческо време отново се задвижва един центростремителен механизъм и именно тяхната универсалност ги прави приложими и ценни призми за нови прочити. Така оценявам като постигнат нов и модерен прочит в изследването стремежа на Е. Гетова да разчете проблематиката на своя труд през теориите на френската изследователска традиция.

В същата Част първа са проследени и по този начин основателно защитени отделни тематични пространства от българската възрожденска литература през оперативната призма на френската социология на литературата. Но по-правилно е да се формулира заглавието на главата „Френската социология на литературата и литература на Българското възраждане“ без частта „методологически съотношения и въпроси“. Тази синтагма не е ясна и е вътрешно противоречива, защото методологията не може да се представя като взаимодействие/съотношение/съотнасяне между различни елементи (методологии и обекти на изследване например). Тя е монолитна и неподлежаща на произволни свързвания, освен с други изследователски оперативни модели. Затова много важен акцент, който издава ерудираност и усещане за изследователска мяра в методологическото обезпечаване на изследването, е представянето, което прави Елена Гетова, на Иван Д. Шишманов и неговата капитална теза за нуждата от една нова наука – литературната социология (още в първите две десетилетия на XX век) и нейната водеща роля, като препоръчвам да бъде включена за основен аргумент именно мисълта му, че „психологията и социологията са двата най-яки стълба на литературната история“.

Ясно и в стройна съдържателна структура е представен от докторантката основният корпус от анализи и интерпретации в следващите три части от труда. Познавам прекрасния опус от „Част втора. Социокултурни присъствия на книгата“ – за библиотеката на Неофит Рилски – от по-ранна публикация на Е. Гетова, но полагането му

в корпуса на дисертационния труд със силно заявения акцент за ролята на каталога и неговото публикуване от И. Шишманов, както и за сложните присъствия на великолепната находка „книга в книгата“ чрез проследяване на приписките в Неофитовата библиотека приемам като безспорен приносен момент в дисертацията. Цялата част, онасловена „Редът на книгите:тематични профили“ е важна за защитаване на тезата на труда за различните и своеобразни социокултурни присъствия на възрожденската книга. Подбраните от Е. Гетова примери и документални илюстрации в голяма степен разкриват и осмислят замисъла на дисертацията в тази част. Признавам, че атрактивно звучи включването на Богоров и неговите борби за изграждане на икономическите механизми в мисленето и поведението на възрожденеца през българския XIX век чрез неоецелелия дълго негов „Журнал.. „. Интересен и много добре представен аспект е и включването на Анри-Пиер дьо Вестин и неговото описание на Ориента. Но в тази част липсва една предварителна уговорка защо точно него избира докторантката, след като има и други прекрасни описания на пътувания, чието представяне да изгради една нова и неочаквана парадигма (за немскоезичните знае Н. Чернокожев, за англоезичните Т. Стойчева, както и много други), напр. на Емили Блънт, съпруга на английския консул в Пловдив и в Скопие, а много по-рано на Виктор Тепляков от 1829, когато издава и своите „Письма из Болгарии“ и т.н.

Важният трети раздел от тази основна Част Втора – „Книги и преса“ – поставя два значими и отговорни за интерпретиране проблема. Първият е за канона. Още второто изречение заявява категоричната позиция на Е.Гетова : „Българското възраждане не формира канон“ (с.139). Въпросът е много сложен, обсъждан нееднократно в българската наука, с трудно определими граници и трудно решим еднозначно. В интересни бележки под линия (впрочем, в повечето случаи в целия труд е добре да са в самия текст) Е. Гетова изяснява различните опити да се търсят отговори на такъв въпрос, да се обглежда литературноисторическата наука през такава призма – в търсене на канона. Но не бива да се отминава, а това се е получило в труда, един друг важен момент в погледа към възрожденската литературна/книжовна/ словесна продукция от XIX век – без да са изцяло канонозадаващи, различните поетически изяви – оди, поеми, елегии (напр. у Пешаков, Славейков, Раковски, Козлев), критически отзиви (В. Д. Стоянов, В. Друмев, Каравелов, Ботев), пътеписи (Богоров, Панаретов и др.), отделно достигналите през преводите от

антични автори през Възраждането басни, приказки и др. – дават образци, функционализират се и приемат статута на предканон (след като приемем, че канонът е нещо статично, което се утвърждава бавно, със създаването на модели, които са стабилни и обособени). В тази част е пропуснато, наред с даденото твърдение на Г. Марков, че „Сборник от разни съчинения...“ на Д. Войников е „Първият литературно-теоретичен труд у нас“, да се спомене, че малко по-рано Л. Ницолов публикува изследването си „Първият учебник по теория на литературата на нашето Възраждане“ (Бълг. език и литература, № 3, 1967), визирайки „Писменник“ на Сава Доброплодни, излязъл през 1853.

Много силно аргументиран и представен проблем е в гл. 2 на тази част – „Пресата като книга“, където постъпателно и търпеливо, ерудирано и с много добро познаване на възрожденския материал Елена Гетова заявява за множествената рецепция на възрожденския вестник: „може да се препрочита или да се преразказва в различно за авторите и читателите време“ (с. 161). Тази специфика на времето – читателят е често слушател, интерпретатор на прочетения текст, е значеща и особено в посоката на наблюдения на докторантката е солиден аргумент. Така, както заявява и на следващата страница: „Характерно за възрожденското общество е, че се отнася към вестника като към вид книга“ (с. 162).

Основната „Част трета. Литературни присъствия на книгата“ предлага примамливи за четене и съизживяване тълкувания за различните литературни следи на възрожденската книга в отделни прояви на българската литература. Мястото на гадателните книги от Възраждането е намерено интересно и неочаквано в Йовковите „Вечери в Антимовския хан“. Съдбата на „казамиите“ във възрожденския живот е много интересна, твърде популярна, невинаги еднозначно оцветена, но винаги е посрещана с любопитство въпреки демонстрирания прагматичен дух на възрожденския българин, видян през клишето „всяко полезно е добро“. Невинаги само полезни, но обикновено пораждащи интерес, гадателните книги, различните календари и провиденчески текстове и тълкувания освежават ежедневието на възрожденеца, попадат, както е видно, и във високите образци на по-новата литература. Самото Възраждане чете най-вече „Календар вечний“ на Пенчо Радов, защото там е поместено почти всичко (1850 г. е първото издание

в Цариград, има общо 5 издания до 1871, като последните две излизат в Киев), всякакви „месецослови“ и календари насищат книжния пазар.

Останалите глави от тази част откриват наистина нов интерпретативен хоризонт – дали и доколко „Страници из книги страданий българского племени“ от Л. Каравелов е „книга от много книги“ (с.220) или наистина думата „страници“ и думата „книги“ са всъщност метафори на присъствието повече, отколкото е самото то. Самият факт, че тази част поражда размисли говори за нейната ефективна провокативност, за пораждащото идеи и въпроси четене. Подобни въпроси поражда и частта „Между книгата и зрелището“, въпреки че наистина убедително е представено съотнасянето драма/периодика.

Български периодичен печат от възрожденското време означава преди всичко българска публичност, постигната във и чрез пресата, чрез вестници и списания, често имащи вид на малки спретнати книжки. Да си припомним какво пише и Петко Славейков в програмната статия на в. Македония „Правият посредник между правителството и народите“. За този именно вестник на Славейков Л. Каравелов изрича думите, станали крилата фраза за възрожденската преса – „из устата на г. Славейков говорят шест милиона българе“. Подобен характер има и частта „Периодика и драматургия“, където ясно Гетова пише за „реализацията на драмата като книга“, като споменава и за една нова категория – „театрален читател“ (с. 267). В тази част искам да отбележа ясно отделената от докторантката жанровопораждаща роля на ремарките, на допълнителните бележки и вид приписки, които характеризират публикувания вариант на едно драматургическо произведение, предназначено за четене.

Последната „Част четвърта. Книги и изследователски предпочитания“ задава един интересен въпрос – за личния избор от изследователи на сборниковия тип книги. Познавам пълния текст на Е. Гетова за „Литературни образи“ от Петър Динеков като редактор на сборника за него. Тя предлага интересен ракурс към темата на дисертационния труд, обглеждайки двама от най-изявените изследователи на Възраждането, посветили му отделни статии и възхитителни опуси, но несвързани от общо канцептуално ядро, въпреки това създали неповторими интерпретации и открили широки хоризонти за четене и тълкуване.

Зачитайки дисертационния труд, попаднах на ясно заявеното, че възрожденската книга е „обект“ в разбирането на Бурдийо. Четейки Заключението на труда, виждам една несъобразност – в него основно е заявено „книгата е...“, „книгата умее да ни изненада“, „възрожденската книга е прехождане към онова време..“ и все така докрая. Именно тази несъобразност ми харесва, защото аз смятам, че възрожденската книга – създадена и навлязла в обществото, е един от субектите на Българското възраждане, тя става важен фактор, който вече поставя условия – да заяви, да изненада, да покаже преход към онова време, настоява да бъде разпространена, огласена, четена и предлагана, понякога крипа или горена..

Езикът на дисертационния труд на доц. Елена Гетова е логичен и прецизен, изпъстрен с оригинални хрумвания и неочаквани обрати. На места се усеща, бих го определила като паратекстово надмощие – бележките сякаш надскачат самия текст, вероятно това ще се нивелира при бъдещо издаване на труда. Авторефератът отразява коректно тезите и наблюденията в дисертацията. Цялата документация, която съпътства процедурата, е изпълнена професионално и прецизно.

Предлаганият за защита труд на доц. д-р Елена Гетова „СОЦИОКУЛТУРНИ И ЛИТЕРАТУРНИ ПРИСЪСТВИЯ НА ВЪЗРОЖДЕНСКАТА КНИГА В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ XIX И XX ВЕК“ е приносен, защото представя мащабно изследване на един обемен корпус от текстове, видян през сложната призма на френската социологическа школа, но съхранил автентичния глас на възрожденската културна традиция. Това плодотворно съчетаване на изследователски метод, интерпретиране на богат емпиричен материал и добър научен изказ ме убеждава категорично да препоръчам на членовете на уважаемото научно жури да бъде присъдена на доц. д-р Елена Савова Гетова научната степен „доктор на науките“.

20. 04. 2017 г.

проф. д. н. Румяна Дамянова